

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr inż. Agnieszki Filipowicz
pt. ***Orientacja przedsiębiorcza a wyniki ekonomiczne
małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych***
przygotowanej pod kierunkiem naukowym promotora
dr hab. Małgorzaty Okręglickiej, prof. PCz

Podstawą formalną sporządzenia recenzji jest pismo Pani dr hab. Agaty Mesjasz-Lech, prof. PCz z dnia 25.04.2023 r., sporządzone na mocy decyzji Rady Dyscypliny Naukowej Nauki o Zarządzaniu i Jakości Politechniki Częstochowskiej, informujące o wyznaczeniu mnie na recenzenta rozprawy doktorskiej. W aspekcie prawnym podstawy formalne zostały określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2022 r. poz. 574), w którym zapisano:

1. Rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.
2. Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne.

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska autorstwa Pani mgr inż. Agnieszki Filipowicz pt. Orientacja przedsiębiorcza a wyniki ekonomiczne małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych, napisana pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Małgorzaty Okręglickiej, profesor Politechniki Częstochowskiej.

Pani mgr inż. Agnieszka Filipowicz tytuł magistra inżyniera uzyskała w 1996 roku, po ukończeniu studiów wyższych magisterskich na kierunku Zarządzanie i marketing, na Wydziale Zarządzania Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie. Nie ubiegała się uprzednio o nadanie stopnia doktora na innej uczelni.

1. Ocena tematu i układu rozprawy doktorskiej

Mimo wielu badań dotyczących orientacji przedsiębiorczej, temat ten nadal jest aktualny, ze względu na wielką różnorodność podmiotów gospodarujących oraz sfer ich działalności. Należy wspomnieć chociażby o specyfice funkcjonowania przedsiębiorstw z sektora MSP. Nie mniejsze znaczenie ma też rodzaj działalności, ponieważ działalność produkcyjna w zasadniczy sposób różni się od działalności handlowej czy usługowej.

Poza tym, nie wiele jest badań naukowych, które dotyczyłyby małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych pod kątem wpływu orientacji przedsiębiorczej na ich wyniki ekonomiczne. I tę właśnie lukę dostrzegła Autorka rozprawy doktorskiej.

Należy też wspomnieć, że uwarunkowania zewnętrzne podlegają ciągłym fluktuacjom, co również wywiera wpływ na orientację przedsiębiorczą podmiotów gospodarczych oraz wyniki ich działalności, a tym samym wymaga nowych, dostosowanych do istniejących warunków badań.

Tytuł rozprawy trafnie nawiązuje do zidentyfikowanej luki badawczej i jest spójny z zawartością treściową rozprawy. Sumarycznie liczy ona 236 stron, składa się z pięciu rozdziałów merytorycznych, poprzedzonych wstępem oraz zamkniętych zakończeniem, w którym sformułowano wnioski z wykonanych badań. Końcowa część rozprawy zawiera bibliografię oraz elementy techniczne w postaci spisu rysunków i tabel, a także dwóch załączników. Praca zawiera 10 rysunków i 22 tabele, które ilustrują dane oraz schematy obrazujące zależności czy wyjaśniające zjawiska. Załącznik 1 to Scenariusz do indywidualnego wywiadu pogłębionego, a załącznik 2 - Kwestionariusz ankiety.

W pierwszych dwóch rozdziałach (82 str.) - teoretycznych - Autorka zaprezentowała wyniki studium literaturowego w zakresie orientacji przedsiębiorczej oraz jej wpływu na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu na ich wyniki ekonomiczne. W rozdziale trzecim (41 str.) Autorka uzasadniła, że przeprowadzone badania są osadzone w dyscyplinie nauk o zarządzaniu i jakości, a także opisała zastosowane w pracy metody badawcze - jakościowe i ilościowe. W rozdziale czwartym (37 str.) opisała przebieg wywiadów pogłębionych, których celem była weryfikacja wiedzy teoretycznej (zaprezentowanej w rozdziałach 1 i 2) odnośnie wpływu orientacji przedsiębiorczej na wyniki działalności wybranych przedsiębiorstw oraz identyfikacja cech specyficznych orientacji przedsiębiorczej dla sektora MŚP. Rozdział piąty (25 str.) to wyniki badań ilościowych oraz ich pogłębiona analiza i wyciągnięcie wniosków.

Struktura pracy ma zatem układ tradycyjny, przyjęty dla tego typu opracowań.

2. Ocena zastosowanego piśmiennictwa w ramach rozprawy doktorskiej

Autorka rozprawy doktorskiej wykorzystwała bogatą literaturę liczącą 332 pozycje książkowych i artykułów naukowych (w tym ponad 260 w języku angielskim), co świadczy o umiejętności wykorzystania wyników badań naukowców z całego świata.

Pod względem jakościowym literatura została dobrana prawidłowo i jest zróżnicowana pod względem tematycznym. Choć większość publikacji ukazała się w ostatnich dekadach, to znajdują się wśród nich też nieliczne pozycje klasyczne.

Opis bibliograficzny i cytowania literatury podano poprawnie.

3. Wskazanie i ocena celu rozprawy doktorskiej

Za **cel główny** rozprawy Autorka przyjęła identyfikację i ocenę wpływu orientacji przedsiębiorczej na wyniki ekonomiczne małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych. Sformułowała również dziewięć celów szczegółowych, w tym pięć teoriopoznawczych, dwa - o charakterze empirycznym, jeden cel metodyczny i jeden aplikacyjny.

Autorka dysertacji poddała weryfikacji **główną hipotezę badawczą**, która brzmi „Wyższy poziom orientacji przedsiębiorczej przekłada się na wyższe wyniki ekonomiczne małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych” oraz **sześć hipotez szczegółowych**.

Sformułowane cele i hipotezy badawcze uporządkowały kolejność prowadzonych badań, czyniąc rozprawę doktorską bardziej czytelną i zrozumiałą.

W mojej opinii cel główny i cele szczegółowe rozprawy doktorskiej są sformułowane wyraźnie i jednoznacznie oraz spójne z ogólną tematyką rozprawy doktorskiej.

4. Wskazanie i ocena zastosowanych metod badawczych

Aby zrealizować postawione cele i zweryfikować sformułowane hipotezy badawcze, Autorka zastosowała zarówno metody jakościowe (ustrukturalizowane wywiady pogłębione z osobami odpowiedzialnymi za podejmowanie decyzji zarządczych, studium przypadków), jak i ilościowe (anonimowe ankietowanie wśród pracowników małych i średnich przedsiębiorstw o profilu produkcyjnym, zlokalizowanych w obrębie województwa śląskiego). Wyniki zastosowania metod jakościowych stały się podbudową do zastosowania metod ilościowych.

W moim odczuciu dobór metod jest właściwy i zastosowano je w sposób prawidłowy.

5. Ocena części rozprawy doktorskiej zawierającej omówienie wyników badań

Rozprawę doktorską rozpoczyna **Wstęp** zawierający krótkie uzasadnienie wyboru tematu, pytanie badawcze, cele i hipotezy badawcze, wskazanie zastosowanych metod badawczych oraz krótki opis poszczególnych rozdziałów dysertacji.

Rozdział 1 „Orientacja przedsiębiorcza jako konstrukt wielowymiarowy w naukach o zarządzaniu” stanowi przegląd dotychczasowego piśmiennictwa na temat istoty pojęć „przedsiębiorczość” i „orientacja przedsiębiorcza”. Szczególną uwagę Autorka skupiła na ich wielowymiarowości i dokonała krytycznego porównania różnych podejść do tych pojęć przez różnych naukowców. W rezultacie postanowiła skupić się na pięciu wymiarach orientacji przedsiębiorczej (innowacyjność, proaktywność, skłonność do ryzyka, autonomia i konkurencyjna agresywność), które opisała dość szczegółowo.

W rozdziale 2 „Orientacja przedsiębiorcza a rozwój małych i średnich przedsiębiorstw - perspektywa wyników ekonomicznych”, posiłkując się literaturą naukową, poddała analizie rolę orientacji przedsiębiorczej w zarządzaniu współczesnymi organizacjami i pochyliła się nad określeniem wyznaczników ich rozwoju. Następnie opisała specyfikę działalności przedsiębiorstw produkcyjnych z sektora MSP oraz ich wyników ekonomicznych. Dokonała tu też przeglądu piśmiennictwa pod kątem zależności wspomnianych wyników od orientacji przedsiębiorczej organizacji. Na koniec poddała analizie dostępne w literaturze sposoby pomiaru konstruktów orientacji przedsiębiorczej, wynikiem której był dobór metod badawczych opisanych w następnym rozdziale. Warte podkreślenia są opracowane w tym rozdziale:

- tabela 2.5 (s. 86), w której zestawiono miary orientacji przedsiębiorczej na poziomie organizacyjnym;

- tabela 2.6 (s. 92) prezentująca w sposób syntetyczny wyniki badań różnych naukowców w zakresie wpływu (bądź stwierdzenia jego braku) orientacji przedsiębiorczej na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw, z wyłączeniem w większości przypadków zmiennej moderującej lub mediującej.

W **rozdziale 3 „Metodyka badań własnych”** najpierw uzasadniono powiązanie przeprowadzonych badań z dyscypliną nauk o zarządzaniu i jakości, sformułowano lukę badawczą, cele i hipotezy badawcze. Następnie opisano metody wykorzystane w rozprawie doktorskiej, z podziałem na jakościowe i ilościowe. Opisano tu następujące metody jakościowe - case study i scenariusz wywiadu pogłębionego - w zastosowaniu do nauk o zarządzaniu i jakości. Zaprezentowano krótką charakterystykę trzech przedsiębiorstw poddanych badaniom jakościowym. Następnie opisano metodykę badań ilościowych - kwestionariusza ankiety zbudowanego z wykorzystaniem 5-stopniowej skali Likerta oraz skali pozycyjnej. Do gromadzenia danych zastosowano metodę ankietową w formie elektronicznej CAWI (Computer Assisted Web Interview), której wyniki w dalszym postępowaniu poddano analizie z użyciem programów statystycznych.

W rozdziale zaprezentowano również szczegóły odnośnie próby badawczej, mianowicie: wielkość przedsiębiorstw (małe, średnie), okres ich funkcjonowania (do 1 roku, od 1 do 5 lat, powyżej 5 lat) oraz zasięg działalności (lokalny, regionalny, krajowy, międzynarodowy). Następnie opisano zastosowane modele badawcze (podstawowy i rozszerzony), ich powiązania z hipotezami badawczymi (rys. 3.8 i 3.9, s. 119-120) oraz zmienne zależne (przychody, aktywa, inwestycje, zatrudnienie, oferta produktowa, zakres działań) i niezależne (ww. wymiary orientacji przedsiębiorczej i wsparcie organizacyjne). Do opracowania uzyskanych wyników ankietowych zastosowano następujące metody analizy danych ilościowych: statystyki opisowe, analiza korelacji, model regresji.

Dla konstruktów orientacji przedsiębiorczej wykonano też czynnikową analizę eksploracyjną oraz confirmacyjną. Zaprezentowane w tabeli 3.11 wyniki czynnikowej analizy confirmacyjnej, dotyczącej oceny dopasowania modelu, wskazują na jego choć nie idealny, ale akceptowalny charakter. Potwierdziła to również czynnikowa analiza eksploracyjna.

W rozdziale 4 „Problematyka kształtowania wyników ekonomicznych małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych na bazie orientacji przedsiębiorczej - case study”

zaprezentowano wyniki wywiadów pogłębionych przeprowadzonych z menedżerami trzech przedsiębiorstw produkcyjnych zaliczanych do sektora MŚP. Ich celem była „weryfikacja pozyskanych danych literaturowych oraz diagnoza wpływu orientacji przedsiębiorczej na wyniki finansowe oraz identyfikacja cech specyficznych dla sektora małych i średnich przedsiębiorstw”. Na początku każdego studium przypadku umieszczono krótką charakterystykę podmiotu gospodarczego, a następnie opisano przebieg wywiadu z menedżerem. Każdy wywiad został podzielony na sześć części, z których pięć dotyczyło wymiarów orientacji przedsiębiorczej, natomiast szósta-jej determinant. Rozdział kończy podsumowanie i wnioski z przeprowadzonych badań jakościowych.

Badania te umożliwiły określenie: czynników wspierających orientację przedsiębiorczą pracowników; czynników do niej zniechęcających; cech charakterystycznych dla przedsiębiorstw produkcyjnych z sektora MŚP; wskaźników dla pomiaru wyników ekonomicznych.

Rozdział 5 „ *Wpływ orientacji przedsiębiorczej na wyniki ekonomiczne małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych w świetle badań ilościowych*” stanowi analizę otrzymanych wyników z badań empirycznych. Zawiera analizy opisowe dla badanych podmiotów oraz wyniki badań dla dwóch modeli - podstawowego i rozszerzonego. Umieszczono tu również wyniki weryfikacji hipotez badawczych (głównej i pięciu szczegółowych), które zostały udowodnione. Oznacza to, że orientacja przedsiębiorcza rzeczywiście wywiera pozytywny wpływ na wyniki ekonomiczne zbadanych przedsiębiorstw. Natomiast szósta hipoteza szczegółowa została obalona. Dotyczyła ona mediacji wsparcia organizacyjnego w związku pomiędzy orientacją przedsiębiorczą a wynikami ekonomicznymi. Rozprawę kończy **Zakończenie** podsumowujące całą pracę, w którym w sposób syntetyczny podano główne wyniki rozprawy doktorskiej i wyciągnięte z niej wnioski. Określono tu również kierunki dalszych badań w tym temacie.

Język pracy jest klarowny i zrozumiały, składnia i stylistyka są dobre. Recenzowana dysertacja jest zgodna z tematem, a zdecydowana większość tez, twierdzeń i poglądów w niej wyrażonych, w mojej ocenie, jest trafna.

Ogólnie można powiedzieć, że badania przeprowadzono i opisano bardzo szczegółowo i skrupulatnie. Każdy wynik został prawidłowo zinterpretowany, z podanym za każdym razem uzasadnieniem. Autorka wskazała również na powiązanie uzyskanych wyników z głównymi wątkami badania dysertacyjnego.

Całość pracy jest spójna i konsekwentna.

6. Praktyczne zastosowanie uzyskanych wyników badań

Otrzymane w rozprawie doktorskiej wyniki niewątpliwie przysłużą się gospodarce, mianowicie zbudowany algorytm postępowania oraz zweryfikowane narzędzia badawcze umożliwią łatwe przeniesienie procesu badawczego na realny podmiot gospodarczy. W rezultacie, możliwa stanie się intensyfikacja procesów związanych z szeroko pojętą przedsiębiorczością, a co za tym idzie - rozwój wewnętrzny organizacji.

Tym bardziej jest to prawdopodobne, gdyż Autorka od ponad 20 lat pracuje w małych i średnich przedsiębiorstwach produkcyjnych, zajmując stanowiska menedżerskie. Zatem mamy tu często wspomniany (i pożądaný) w środowiskach naukowych model powiązania nauki z praktyką gospodarczą.

7. Informacje o nieprawidłowościach w rozprawie doktorskiej

Praca pod względem formalnym przygotowana została poprawnie, choć wykazuje nieliczne, drobne usterki/uwagi:

- w mojej ocenie w tytule rozdziału IV można byłoby usunąć pierwsze słowo („Problematyka”). Wystarczyłoby „Kształtowanie wyników ekonomicznych małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych na bazie orientacji przedsiębiorczej - case study”;

- określenia „ilość” używamy w odniesieniu do rzeczowników niepoliczalnych, natomiast w przypadku respondentów powinno się użyć rzeczownika „liczba” (s. 106);
- tautologie stylistyczne, np. „umiejętne wykorzystanie ich umiejętności” (s. 108);
- porównując opis przedsiębiorstwa A na s. 105 i s. 135, przychodzę do wniosku, że określenie jego działalności jako funkcjonującego „w branży cyberbezpieczeństwa oraz transmisji danych w przemyśle” jest zbyt wąskie;
- zamienne użycie pojęć czynniki (w tekście) i determinanty (w tytule) (np. s. 146);
- nie do końca zrozumiałe o czym jest mowa w zdaniu: „W literaturze przedmiotu można znaleźć artykułu naukowe przedstawiające zarówno pozytywny, obojętny jak również negatywny wpływ na wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw” (s. 91);
- nie zawsze pierwsze wykorzystanie skrótu jest rozszyfrowane, może pojawiać się nieco później (np. s. 128 i s. 133);
- w scenariuszu wywiadu warto było oddzielić zadawane pytania od komentarzy, które służą pomocą dla przeprowadzającego wywiad, np. „Czy zna Pan/Pani pojęcie orientacji przedsiębiorczej? Jeśli nie należy przytoczyć krótką definicję oraz podać wymiary, które wchodzi w skład orientacji przedsiębiorczej i stanowić będą temat przedmiotowego badania” (s. 225);
- Autorka nie ustrzegła się też drobnych błędów edytorskich, co jest rzeczą naturalną w tak obszernym opracowaniu.

Wymienione powyżej sugestie i uwagi krytyczne nie zmieniają jednak mojej pozytywnej opinii o pracy doktorskiej.

8. Konkluzje i ocena końcowa

Reasumując stwierdzam, że rozprawa doktorska autorstwa Pani mgr inż. Agnieszki Filipowicz pt. ***Orientacja przedsiębiorcza a wyniki ekonomiczne małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych***, napisana pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Małgorzaty Okręglickiej, profesor Politechniki Częstochowskiej, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej Autorki w analizowanym obszarze oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

W świetle przedstawionej opinii oraz biorąc pod uwagę wskazane wątpliwości dotyczące pojedynczych fragmentów rozprawy stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji praca doktorska Pani mgr inż. Agnieszki Filipowicz pt. ***Orientacja przedsiębiorcza a wyniki ekonomiczne małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych*** w pełni spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, zawarte w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2022 r. poz. 574).

Wnoszę zatem o przyjęcie przedłożonej rozprawy i dopuszczenie jej do publicznej obrony. Przedstawiona do recenzji praca daje podstawę do ubiegania się o stopień doktora w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości.